østlandsforskning
Eastern Norway Research Institute

ØF-notat 05/2014

Norske byregioner.

Utvikling i, og samspill mellom, byene og deres omland

Av

Morten Ørbeck

Notat

Østlandsforskning er et forskningsinstitutt som ble etablert i 1984. Instituttet har siden 2011 vært organisert som et aksjeselskap med Hedmark fylkeskommune, Oppland fylkeskommune, Høgskolen i Lillehammer, Sparebanken Hedmark og Stiftelsen Østlandsforskning som eiere. Østlandsforskning er lokalisert på Lillehammer, men har også et kontor på Hamar.

Instituttet driver anvendt, tverrfaglig forskning og utvikling. Østlandsforskning er orientert mot en bred og sammensatt gruppe brukere. Den faglige virksomheten er konsentrert om to områder:

- Næringsliv og regional utvikling
- Velferd, organisasjon og kommunikasjon

Østlandsforskning viktigste oppdragsgivere er departementer, fylkeskommuner, kommuner, statlige etater, råd og utvalg, Norges forskningsråd, næringslivet og bransjeorganisasjoner.

ØF-notat 05/2014

Norske byregioner.

Utvikling i, og samspill mellom, byene og deres omland

Av

Morten Ørbeck

østlandsforskning
EASTERN NORWAY RESEARCH INSTITUTE

Tittel: Norske byregioner - Utvikling i, og samspill mellom, byene og deres omland.

Forfatter: Morten Ørbeck

ØF-notat nr.: 05/2014

ISSN nr.: 0808-4653

Prosjektnummer: 1203-100

Prosjektnavn: Samfunnsanalyser av byregioner

Oppdragsgiver: Kommunal- og regionaliseringsdepartementet og Distriktssenteret

Prosjektleder: Morten Ørbeck

Referat: Dette notatet er todelt. I første del presenteres noen definisjoner og geografiske inndelinger som er relevante, det er gjort en kategorisering av norske økonomiske regioner etter senterstørrelse og vi har sett på sammenhengen mellom vekst i arbeidsplasser og innbyggere siste 10 år i hhv. senterkommuner og omlandskommuner innenfor de økonomiske regionene. Deretter drøftes noen mulige årsaker til ulike utviklingsforløp i senter- og omlandskommuner med bakgrunn i erfaringer fra våre analyser av småbyregioner i Hedmark og Oppland. Dette gjelder både geografiske og strukturelle faktorer som vanskelig kan påvirkes og mer atferdsmessige forhold som eventuelt kan tas opp i ulike byregionprosjekter. I del to av notatet presenteres et konkret opplegg for helhetlig samfunnsanalyse av byregioner basert på de erfaringer Østlandsforskning har fra analyser av Elverums, Hamars og Gjøviks rolle som regionsenter og det analyseopplegg vi har utarbeidet i samarbeid med Lillehammerregionen i forbindelse med fase 1 av Byregionprogrammet

Emneord: Regionforstørring, by og omland, Mjøsbyene, Lillehammerregionen

Dato: April 2014

Antall sider: 32

Pris: 100,-

Utgiver: Østlandsforskning
Postboks 223
2601 Lillehammer

Telefon 61 26 57 00
epost: post@ostforsk.no
http://www.ostforsk.no
Dette eksemplar er fremstilt etter KOPINOR, Stenergate 1 0050 Oslo 1. Ytterligere eksemplarfremstilling uten avtale og strid med åndsverkloven er straffbart og kan medføre erstatningsansvar.

FORORD

Østlandsforskning ved undertegnede er invitert av Distriktssenteret til å oppsummere kunnskap Østlandsforskning har om regionalt samspill og vekst med hovedfokus på samspillet mellom byer og deres omland. Distriktssenteret ønsker innspill til hvilke metoder og datagrunnlag som er relevante og nyttige, og på hvilken måte. Videre ønsker de å få presentert ideer til mulige problemstillinger og forskningsspørsmål for videre arbeid.

Dette notatet er todelt. I første del av notatet presenteres noen definisjoner og geografiske inndelinger som er relevante på feltet, det er gjort en kategorisering av norske økonomiske regioner etter senterstørrelse og vi har sett på sammenhengen mellom vekst i arbeidsplasser og innbyggere siste 10 år i hhv. senterkommuner og omlandskommuner innenfor de økonomiske regionene. I hvilke regioner er det balansert utvikling, og hvor er det stort sprik mellom vekst i senterkommuner og omlandskommuner? Hovedfokus er på småbyregionene hvor største tettsted har mellom 5.000 og 50.000 innbyggere. Dette var målgruppen for det «opprinnelige» byregionprogrammet. Deretter drøftes noen mulige årsaker til ulike utviklingsforløp i senter- og omlandskommuner med bakgrunn i erfaringer fra våre analyser av småbyregioner i Hedmark og Oppland. Dette gjelder både geografiske og strukturelle faktorer som vanskelig kan påvirkes og mer atferdsmessige forhold som eventuelt kan tas opp i ulike byregionprosjekter. Denne første del av notatet (punktene 1 og 2) bygger videre på et innlegg undertegnede holdt om småbyers rolle på et seminar i det daværende Kommunal- og regionaldepartementet 12.september 2013.

I del to av notatet presenteres et konkret opplegg for helhetlig sanmfunnsanalyse basert på de erfaringer Østlandsforskning har fra analyser av Elverums, Hamars og Gjøviks rolle som regionensenter og det analyseopplegg vi har utarbeidet i samarbeid med Lillehammerregionen i forbindelse med fase 1 av byregionprogrammet.

Lillehammer/Hamar den 30. april 2014

Merethe Lerfald
forskningsleder

Morten Ørbeck
prosjektleder

INNHOLD

1 Kategorisering av byer, tettsteder og regioner 7
1.1 Hva mener vi med en region? 7
1.2 Hva mener vi med byer og tettsteder? 8
1.3 Gruppering av regioner etter senterstørrelse 8
2 Hva er så sammenhengen mellom veksten i byene og deres omland? 11
2.1 Tallenes tale 11
2.2 Faktorer som påvirker vekstvariasjoner mellom senter og omland 13
2.3 Forslag til videre analyser på nasjonalt nivå 16
3 Hvordan har vi lagt opp analysene for Lillehammer? 19
3.1 Litt bakgrunn om byen og regionen 19
3.2 Opplegg for helhetlig samfunnsanalyse 20
3.3 Befolkning og næring 21
3.4 Bo- og arbeidsmarked og interaksjon 22
3.5 Institusjonell samhandling 24
3.6 Lillehammers ulike roller 25
3.7 Kunnskapsstatus/ litteraturstudier 26
Referanser 27
Vedlegg 29

1 KATEGORISERING AV BYER, TETTSTEDER OG REGIONER

1.1 Hva mener vi med en region?

Juvkam, 2002 har definert en region som et avgrenset geografisk område med en eller annen form for indre enhet som skiller det fra de geografiske områdene rundt det. En funksjonell region skiller seg ut med basis i en viss funksjon, virksomhet eller aktivitet. Sentrert region benyttes som begrep knyttet til et sentralsteds innflytelsesområde. Innen slike regioner kan en dermed skille mellom et sentrum og dettes influensområde, og der det eventuelt skilles ut en periferi i den enkelte regionen. I forbindelse med sentrerte regioner benyttes ofte begrepet omland for den øvrige regionen. Dette begrepet kan eventuelt spesifiseres som det området et gitt senter forsyner med visse typer service, men vil ofte brukes mer generelt som den delen av en region som ikke faller inn som del av dets senter. Blant de funksjonelle regionene er det et hovedskille mellom de som er tvungne og de som dannes ved frie valg. De tvungne er gjerne knyttet til organiserte regioner som kan kalles administrative, der bostedet avgjør hvor en bestemt funksjon skal benyttes. Den oftest brukte indikatoren på dannelsen av «frie» funksjonelle regioner og sentrerte regioner er pendlingsmønstrene. Bo- og arbeidsmarkedsregionene danner geografiske områder med begrenset intern reiseavstand, der avgrensningen er knyttet til forholdet mellom bosted og arbeidsplasser, dvs. pendling.

I regionale analyser i Norge brukes i hovedsak tre ulike inndelinger:

- 160 bo- og arbeidsmarkedsregioner (Jukvam, 2002 og Gundersen og Jukvam, 2013) som bl.a. brukes mye av Kommunal- og moderniseringsdepartementet. Her er noen regioner med høy integrasjon veldig store slik som Osloregionen, mens mange enkeltkommuner med svak interaksjon mot andre utgjør egne enkeltkommuneregioner.
- 83 «næringsregioner» basert på etablerte samarbeid mellom kommuner som regionråd, næringsselskap osv. (NHO, 2013). Disse brukes bl.a. i Telemarksforskning/NHOs Attraktivitetsbarometer og Nærings-NM.
- 89 økonomiske regioner definert av Statistisk Sentralbyrå (SSB, 1999) som følger fylkesgrenser og utgjør et norsk NUTS 4-nivå. Denne inndelingen sender alle kommuner inn mot et definert senter.

1.2 Hva mener vi med byer og tettsteder?[1]

Etter at Stortinget i 1995 opphevet alle de gjenværende lovbestemmelser i særlovgivningen som skilte mellom by- og herredskommuner, har ikke Norge lenger byer i administrativ forstand; de tidligere by- og herredskommunene er nå alle "kommuner". Det er derfor inntatt en bestemmelse i Kommunelovens § 3.5 for kommuner som ønsker å vedta bystaus for sin kommune. Der sies det at «Kommuner med over 5000 innbyggere kan ta i bruk benevnelsen by, dersom kommunen har bymessig tettsted med handels- og servicefunksjoner og konsentrert bebyggelse». Det er på den bakgrunn opp til kommunene selv å vedta bystatus for kommunen som helhet, eller som praksis har vist, for ett eller flere tettsteder i kommunen. Dette får ingen rettslige eller forvaltningsmessige konsekvenser, men kan ha betydning for markedsføringen og profileringen av byen, for eksempel med sikte på næringsutvikling og turisme. Norge har i dag 103 byer, 46 av disse var administrative byer (bykommuner) i 1995, mens 57 har fått vedtatt bystatus senere. På listen over Norges største kommuner (vedleggstabell 1) finner vi i hovedsak de gamle bykommunene. I tillegg kommer Asker og Bærum (hvor Bærum/Sandvika ble by i 2003) samt Karmøy og Ringsaker som begge har fått nye byer: Brumunddal og Moelv i Ringsaker og Kopervik, Skudeneshavn og Åkrehamn i Karmøy.

Statistisk sentralbyrå definerer et tettsted som en bosetting med minimum 200 innbyggere, og det skal ikke være mer enn 50 meter mellom husene. Det er tillatt med et skjønnsmessig avvik utover 50 meter mellom husene i områder som ikke skal eller kan bebygges (parker, idrettsanlegg, industriområder, elver eller dyrkbare områder). Husklynger som naturlig hører med til tettstedet tas med inntil en avstand på 400 meter fra tettstedskjernen. Tettsteder er geografiske områder som har en dynamisk avgrensing, og antall tettsteder og deres yttergrenser vil endre seg over tid avhengig av byggeaktivitet og befolkningsutvikling. Tettstedene avgrenses uavhengig av de administrative grensene.

Normalt er et tettsted en del av en kommune og har færre innbyggere enn kommunen, slik tilfellet er i Bergen og Trondheim. Men mange tettsteder inkluderer innbyggere fra flere kommuner, eksempelvis Oslo (11 kommuner), Drammen (5), Stavanger/Sandnes (4) og Porsgrunn/Skien, Moss og Hamar (3).

1.3 Gruppering av regioner etter senterstørrelse

Ørbeck (2013) tok utgangspunkt i økonomiske regioner og brukte SSBs tettstedsdefinisjon og -statistikk til å kategorisere regionene etter senterstørrelse:

- Storbyregioner (merket med rødt i tabell 1) er økonomiske regioner hvor største tettsted har mer enn 50.000 innbyggere. Vi har videre valgt å regne hele Akershus, dvs. regionene Lillestrøm, Jessheim/Eidsvoll, Follo og Asker/Bærum, som omlandskommuner til Oslo siden de vurderes å være minst like mye påvirket av samspillet med Oslo som eget regionsenter.
- Småbyregioner (sort skrift) er økonomiske regioner hvor største tettsted har flere enn 5.000 innbyggere, men færre enn 50.000.

[1] Omtalen av byer er basert på Store norske leksikon (snl.no) og Wikipedia og definisjonen av tettsteder er hentet fra SSB

- Tettstedsregioner (grønn skrift) er økonomiske regioner hvor største tettsted har færre enn 5.000 innbyggere.

Bakgrunnen for denne kategoriseringen var at byprogrammet per september 2013 var planlagt avgrenset til byregioner hvor største tettsted hadde mellom 5.000 og 50.000 innbyggere, dvs. det som her omtales som småbyregioner. Vi valgte i tillegg å bruke økonomiske regioner siden de alle opererer med identifiserbare senter og knytter alle kommuner mot disse. Vi kunne alternativt ha benyttet Telemarksforsknings næringsregioner eller NIBRs bo – og arbeidsmarkedsregioner. Gundersen og Jukvam (2012) har da også en egen grovinndeling av de 160 BA-regionene i hhv. Storbyregioner, regioner med mellomstore byer, småbyregioner, bygdesenterregioner og regioner med små eller uten senter.

Tabell 1: Økonomiske regioner rangert etter innbyggertall og gruppert etter senterets størrelse

		Innbyggere	Endring siste 10 år	
	ØKONOMISKE REGIONER	01.01.2013	Antall	Prosent
1	0391 Oslo	623 966	106 565	20,6 %
2	1291 Bergen	411 408	53 488	14,9 %
3	1192 Stavanger/Sandnes	269 322	44 245	19,7 %
4	1691 Trondheim	239 351	33 061	16,0 %
5	0293 Lillestrøm	202 319	30 692	17,9 %
6	0691 Drammen	177 902	21 603	13,8 %
7	0292 Bærum/Asker	174 095	21 276	13,9 %
8	0193 Fredrikstad/Sarpsborg	142 647	13 481	10,4 %
9	0291 Follo	121 910	16 502	15,7 %
10	0791 Tønsberg/Horten	119 737	12 061	11,2 %
11	1091 Kristiansand	115 477	13 657	13,4 %
12	0891 Skien/Porsgrunn	111 587	5 019	4,7 %
13	1193 Haugesund	105 664	10 403	10,9 %
14	1593 Ålesund	92 905	8 610	10,2 %
15	0793 Sandefjord/Larvik	90 196	6 217	7,4 %
16	0492 Hamar	89 645	5 241	6,2 %
17	1992 Tromsø	83 192	8 854	11,9 %
18	1891 Bodø	80 758	4 372	5,7 %
19	0992 Arendal	80 220	7 873	10,9 %
20	0592 Gjøvik	69 633	2 003	3,0 %
21	0294 Jessheim/Eidsvoll	68 075	14 646	27,4 %
22	1591 Molde	63 974	3 195	5,3 %
23	1296 Sunnhordland	58 260	3 587	6,6 %
24	0192 Moss	57 865	6 174	11,9 %
25	1194 Jæren	53 299	10 838	25,5 %
26	0194 Askim/Mysen	50 183	4 814	10,6 %
27	0491 Kongsvinger	49 513	-216	-0,4 %
28	0493 Elverum	39 262	846	2,2 %
29	1791 Steinkjer	38 302	820	2,2 %
30	0591 Lillehammer	38 093	2 067	5,7 %
31	0693 Hønefoss	38 086	2 718	7,7 %
32	1794 Levanger/Verdalsøra	36 244	2 373	7,0 %
33	1592 Kristiansund	35 532	1 756	5,2 %
34	0692 Kongsberg	32 430	2 816	9,5 %
35	1896 Mo i Rana	32 247	545	1,7 %

		Innbyggere	Endring siste 10 år	
	ØKONOMISKE REGIONER	01.01.2013	Antall	Prosent
46	1793 Stjørdalshalsen	24 889	3 393	15,8 %
47	2093 Alta	24 662	1 845	8,1 %
48	2092 Hammerfest	24 644	-294	-1,2 %
49	0892 Notodden/Bø	24 266	665	2,8 %
50	1897 Lofoten	23 890	-82	-0,3 %
51	1191 Egersund	23 874	1 653	7,4 %
52	1695 Orkanger	22 411	880	4,1 %
53	0694 Hallingdal	20 585	495	2,5 %
54	1792 Namsos	19 766	499	2,6 %
55	1994 Finnsnes	19 370	-173	-0,9 %
56	1595 Ørsta/Volda	19 283	679	3,6 %
57	0594 Nord-Gudbrandsdalen	19 183	-702	-3,5 %
58	1093 Lyngdal/Farsund	19 121	758	4,1 %
59	0596 Valdres	17 955	-372	-2,0 %
60	1094 Flekkefjord	16 790	555	3,4 %
61	1895 Mosjøen	16 182	-385	-2,3 %
62	1295 Voss	16 078	49	0,3 %
63	1491 Florø	15 642	173	1,1 %
64	0794 Sande/Svelvik	15 405	1 415	10,1 %
65	0494 Tynset	15 299	-433	-2,8 %
66	2091 Vadsø	15 260	-952	-5,9 %
67	1894 Sandnessjøen	15 117	-356	-2,3 %
68	1693 Brekstad	15 063	-233	-1,5 %
69	0993 Lillesand	14 968	1 643	12,3 %
70	1993 Andselv	14 914	-403	-2,6 %
71	0893 Kragerø	14 839	96	0,7 %
72	0895 Vest-Telemark	14 237	-352	-2,4 %
73	0593 Midt-Gudbrandsdalen	13 516	-353	-2,5 %
74	0792 Holmestrand	13 410	884	7,1 %
75	1893 Brønnøysund	13 175	-195	-1,5 %
76	1294 Odda	12 389	-649	-5,0 %
77	1995 Nord-Troms	11 208	-316	-2,7 %
78	1596 Sunndalsøra	10 321	-230	-2,2 %
79	1796 Rørvik	9 971	72	0,7 %
80	2094 Kirkenes	9 968	421	4,4 %

36	1991 Harstad	31 734	209	0,7 %	81	1597 Surnadal	9 594	-485	-4,8 %
37	0191 Halden	31 305	2 409	8,3 %	82	0991 Risør	9 332	-167	-1,8 %
38	1898 Vesterålen	30 282	-487	-1,6 %	83	1694 Oppdal	9 328	227	2,5 %
39	0595 Hadeland	28 874	1 029	3,7 %	84	1692 Frøya/Hitra	8 983	789	9,6 %
40	1495 Nordfjord	28 847	-12	0,0 %	85	1492 Høyanger	8 706	-732	-7,8 %
41	1494 Førde	28 590	1 404	5,2 %	86	0994 Setesdal	8 252	228	2,8 %
42	1892 Narvik	27 960	-751	-2,6 %	87	1696 Røros	7 619	-157	-2,0 %
43	1594 Ulsteinvik	27 795	1 570	6,0 %	88	0894 Rjukan	5 973	-381	-6,0 %
44	1493 Sogndal/Årdal	26 915	593	2,3 %	89	1795 Grong	5 271	-324	-5,8 %
45	1092 Mandal	24 965	2 164	9,5 %					

2 HVA ER SÅ SAMMENHENGEN MELLOM VEKSTEN I BYENE OG DERES OMLAND?

2.1 Tallenes tale

Figur 1 viser utviklingen i arbeidsplasser (sysselsatte etter arbeidsstedskommune) og befolkning siste 10 år for ulike regiontyper og for senterkommuner i forhold til omlandskommuner. Ser vi på befolkningsveksten øker den med regionsenterets størrelse, dvs. at den er høyest for storbyregioner etterfulgt av småbyregioner og svakest i tettstedsregionene. Ikke overraskende er den også sterkere i senterkommunen enn i omlandskommunene for alle tre regiontyper.

Også arbeidsplassutviklingen øker med regionsenterets størrelse og er for småbyregionene og tettstedsregionene sterkere i senterkommunen enn i omlandskommunene. Men kanskje overraskende er det i storbyregionene slik at omlandskommunene har hatt høyere relativ arbeidsplassvekst enn senterkommunene. Dette henger i noen grad sammen med at Akershus, som her er regnet som omland til Oslo, hadde betydelig sterkere arbeidsplassvekst enn Oslo i siste 10 års-periode. Men også i de fleste andre storbyregionene var relativ arbeidsplassvekst sterkere i omlandskommunene enn i senterkommunene.

Tallene indikerer at folk sentraliserer seg mer enn arbeidsplassene – både mellom regiontyper og fra omland til senter innenfor kategoriene. Tallene kan også gi en indikasjon på at: jo større senter – jo mer spres arbeidsplassveksten til omlandskommunene. Slike sammenhenger bør studeres og analyseres nærmere.

Figur 1: Prosentvis endring i arbeidsplasser (venstre) og befolkningsmengde (høyre) siste 10 år.

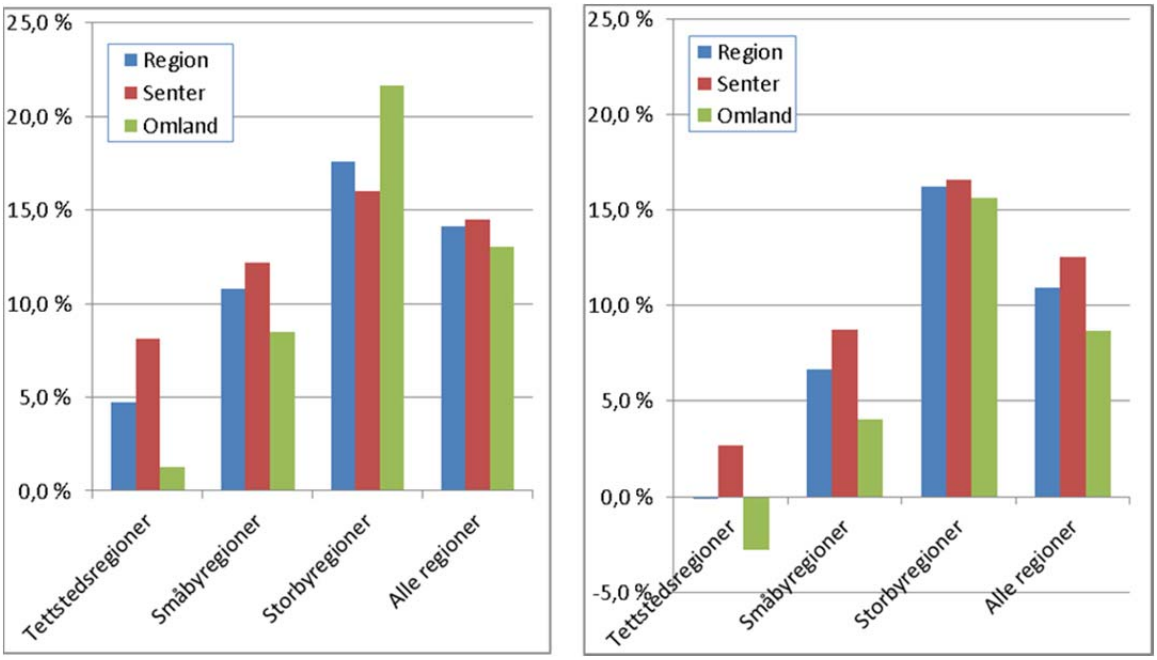

Kilde: Østlandsforskning på grunnlag av SSB

Ørbeck, 2013 hadde hovedfokus på småbyregioner definert ved økonomiske regioner hvor største tettsted hadde 5.000 til 50.000 innbyggere og så på hvor det siste 10 år var best samsvar mellom arbeidsplass- og befolkningsutvikling i senter- og omlandskommuner. Hensikten var å få en indikasjon på fungerende samspill mellom sentrum og omland. Se vedleggstabell 2 a-d.

Hvis vi først ser på utviklingen i arbeidsplasser var det størst avvik mellom senterkommune og regionkommune i to-kommuneregionen Stjørdalshalsen hvor regionsenterkommunen Stjørdal har sterk vekst, mens omlandskommune Meråker hadde tilbakegang. Ulsteinvik er nummer to på lista fordi Ulstein har hatt veldig sterk jobbvekst. Her har også omlandskommunene hatt vekst, men altså mye svakere enn i Ulstein. Et tilsvarende bilde ser vi i Lillesand.

I andre enden av skalaen har vi regioner hvor omlandet har vokst mer enn regionsenteret: Moss (Rygge, Råde og Våler vokser mer enn Moss), Hønefoss (Hole og Krødsherad vokser mer enn Ringerike), Tønsberg/Horten, Askim/Mysen og Jæren. Dette er alle regioner beliggende i vekstområder nær Oslo eller Stavanger hvor omlandskommunene har flere «motorer» enn regionsenteret.

Mest balansert har utviklingen vært i Sunnhordland hvor Stord har samme utvikling som omlandskommunene (og Ørsta/Volda, men dette skyldes at regionen kun består av regionsenterkommunene Ørsta og Volda)

Også om vi ser på befolkningsutviklingen ser vi at regionsenterkommunen Stjørdal har sterk vekst uten at det hjelper nabo Meråker og at Ulstein har hatt en mye sterkere vekst enn omlandskommunene. I Lillesandregionen har imidlertid omlandskommunen Birkenes nå sterkere vekst enn Lillesand, dvs. det omvendte bildet enn når vi så på arbeidsplassene.

Regionene Alta, Hammerfest, Bodø, Førde, Kongsberg og Elverum har alle hatt sterk vekst i regionsenterkommunen og befolkningsnedgang i omlandskommunene. Igjen utmerker Hønefoss seg med et raskt voksende omland. Mo i Rana har best balanse. Ser vi etter regioner som har hatt sterkere vekst enn landsgjennomsnittet i perioden og samtidig hatt balanse mellom senter- og omlandskommuner, peker Jæren, Moss-regionen og Tønsberg/Horten-regionen seg ut.

2.2 Faktorer som påvirker vekstvariasjoner mellom senter og omland

Vi har foran sett at det er en ulik grad av balanse i arbeidsplass- og befolkningsutviklingen mellom senter og omland i ulike regioner i Norge. Kan så slik benchmarking brukes til å identifisere regioner som kan ha gjort noe riktig og som andre kan lære av (benchlearning) og iverksette tiltak for å «etterlikne» (benchaction)? Men hvem har egentlig lyktes og hvor finner vi de erfaringer som kan danne grunnlag for læring og overføring? Er det slik at Jæren og Moss-regionen har gjort noe riktig som ikke Alta-regionen har fått med seg.

For å svare på det trenger vi mye mer kunnskap om forskjellene mellom regionene enn vi hittil har kunnet påpeke. I første omgang ville det vært interessant å kunne identifisere og isolere effekter av en del strukturelle forhold slik at det i større grad fremkommer forskjeller som kan være atferdsbaserte.

For å illustrere noen slike strukturelle forskjeller kan vi se på ulikheter mellom på den ene siden Hamar og i noen grad Lillehammer, som tilsynelatende «har lyktes» med å få relativt balansert utvikling i senter og omland, og på den andre siden Elverum hvor forskjellen mellom senterkommune og omland er stor.

Figur 2: Prosentvis endring i arbeidsplasser (venstre) og befolkningsmengde (høyre) siste 10 år.

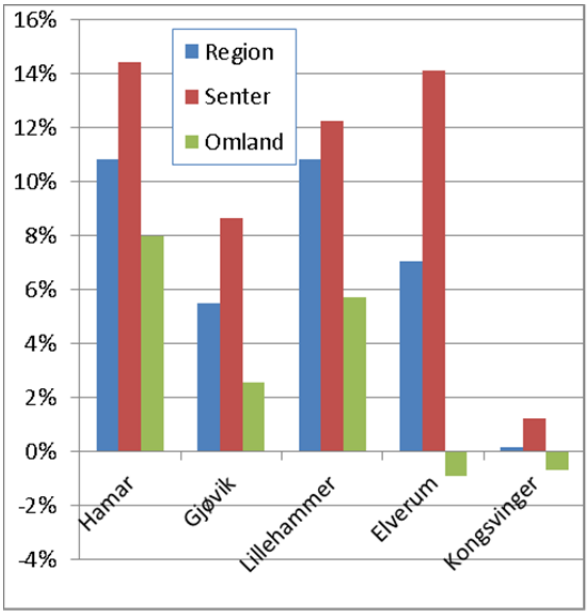

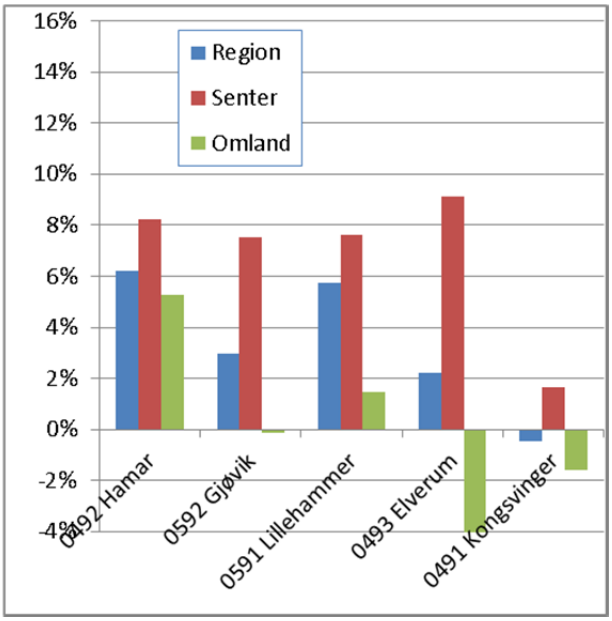

- Kommunegrenser. I Elverum går kommunegrensene langt utenfor tettstedet på alle kanter. I Hamar er grensene tett på sentrumskjernen og skjærer gjennom tettstedsbebyggelsen. Mer enn en tredjedel av Stange kommunes innbyggere, og en viss andel av Ringsakers, er faktisk definert innenfor Hamar tettsted iht. SSBs definisjon.
- Regionens geografiske utbredelse. Hamarregionen er relativt liten i utbredelse og relativt tettbebodd i forhold til Elverumsregionen. Det er dermed kortere avstand fra befolkningskonsentrasjonene i nabokommunene til Hamar enn til Elverum sentrum. Det er ca. 15 kilometer til Hamar sentrum fra kommunesentrene i både Ringsaker, Løten og Stange, mens det er 13 mil mellom kommunesentrene i Engerdal og Elverum.
- Nærhet til andre vekstsentre enn regionsenterkommunen. Ringsaker inngår f.eks. i Hamarregionen og er mest påkoplet Hamar, men er også nabokommune med Gjøvik og Lillehammer. Løten, som også inngår i Hamarregionen, er nabokommune til Elverum. Ringsaker og Løtens utvikling påvirkes derfor ikke bare av utviklingen i regionsenterkommunen Hamar, men også av Gjøvik, Lillehammer og Elverum. Elverums omlandskommuner «har langt til neste senter».
- Spesielt nærhet til Oslo (og andre landsdelssentra). Thorsen, 2011 viser at over 60 prosent av forskjellene i befolkningsutvikling mellom kommunene på Østlandet kan forklares ut ifra avstand til Oslo og alle kommuner i Hamarregionen er nærmere Oslo enn alle kommuner i Elverumsregionen.

Figur 3: Planregioner i Hedmark og Oppland (venstre) samt pendlingsandeler til Oslo

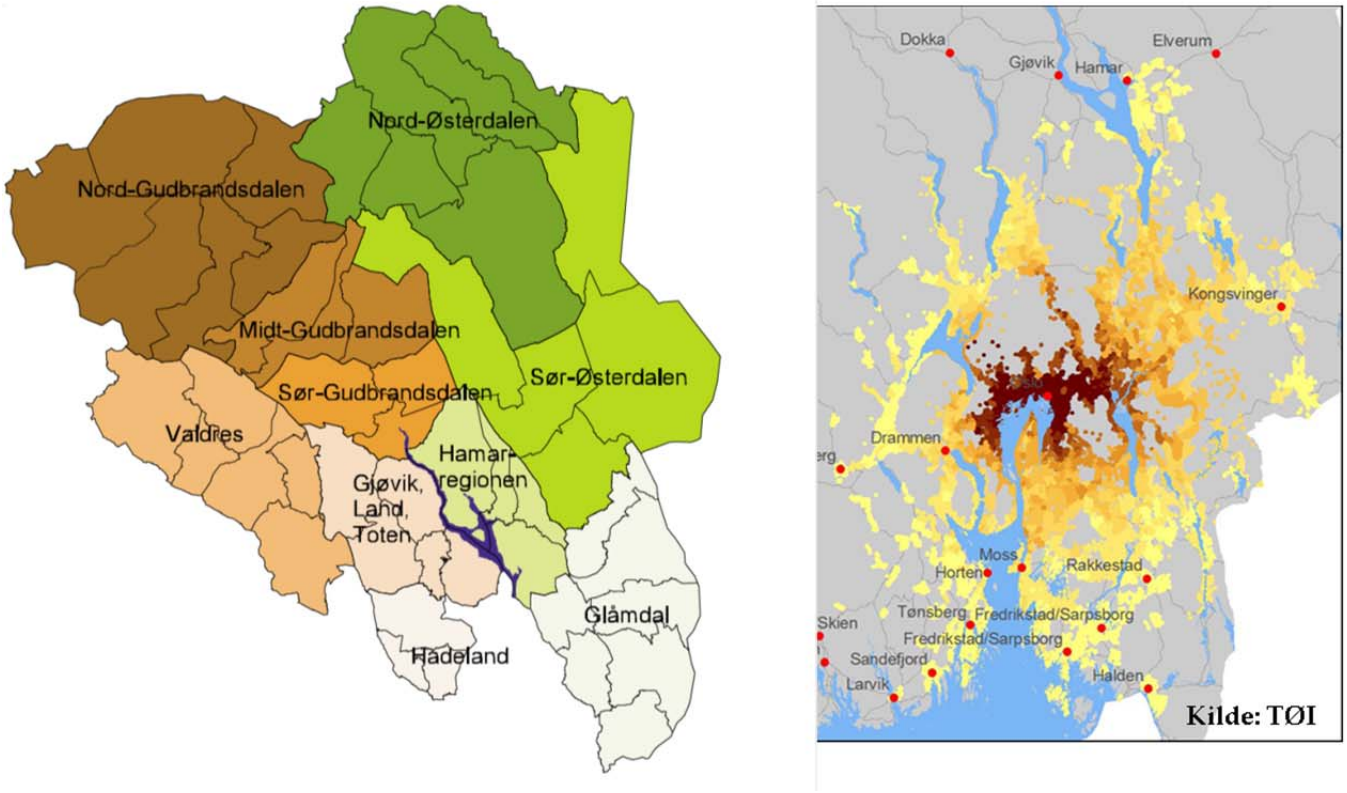

(Kilde: Engebretsen & Gjerdåker, 2012)

Tabell 2: Andeler i ulike Innlandskommuner som er ansatt i de ulike Mjøsbyene

	Sysselsatte	Ansatt i følgende regionsentre			
Bostedskommune	**innbyggere**	**Gjøvik**	**Lillehammer**	**Hamar**	**Elverum**
0502 Gjøvik	**14 477**	69,6 %	4,5 %	1,7 %	0,1 %
0528 Østre Toten	**7 407**	22,5 %	1,1 %	0,6 %	0,1 %
0529 Vestre Toten	**6 333**	24,4 %	0,9 %	0,5 %	0,0 %
0536 Søndre Land	**2 661**	16,3 %	0,8 %	0,3 %	0,1 %
0538 Nordre Land	**3 246**	8,8 %	2,6 %	0,5 %	0,0 %
0501 Lillehammer	**13 808**	2,5 %	76,7 %	2,0 %	0,1 %
0521 Øyer	**2 686**	0,9 %	32,8 %	1,1 %	0,1 %
0522 Gausdal	**3 181**	0,9 %	31,1 %	0,7 %	0,1 %
0403 Hamar	**14 243**	1,2 %	1,0 %	64,7 %	2,7 %
0412 Ringsaker	**16 394**	3,2 %	7,0 %	17,0 %	0,8 %
0415 Løten	**3 693**	0,5 %	0,7 %	28,6 %	12,2 %
0417 Stange	**9 333**	0,6 %	0,5 %	32,4 %	2,4 %
0427 Elverum	**9 998**	0,2 %	0,6 %	7,3 %	75,2 %
0428 Trysil	**3 058**	0,1 %	0,3 %	1,2 %	4,0 %
0429 Åmot	**2 065**	0,3 %	0,1 %	2,7 %	10,9 %
0430 Stor-Elvdal	**1 201**	0,3 %	0,1 %	1,3 %	3,1 %
0434 Engerdal	**681**	0,3 %	0,1 %	1,6 %	2,8 %

Kilde: Alnes el.al, 2012

Foruten slike mer geografiske og strukturelle faktorer kan vekstvariasjoner mellom by og omland forklares ut ifra forskjeller av mer atferdsmessig karakter, forhold som det kan vurderes å fokusere på i de aktuelle byregionprosjekter:

- (Om)fordeling av bosetting og bosettingsbaserte tjenester. I hvilken grad samarbeides det om boligutbygging enten fordi man mangler tomter i sentrum eller man ønsker å spre ringvirkninger fra sentrum. Sprer man bosetting vil også mange arbeidsplasser i personrettet tjenesteyting spres. Vi vet for eksempel at jobbskaping innen offentlig dominerte tjenester som omsorg og undervisning, bygg og anlegg, varehandel, transport og personlig tjenesteyting er nært knyttet til befolkningsutviklingen innen den enkelte kommune.
- (Om)fordeling av oppgaver (interkommunale – fylkeskommunale –statlige). Mange steder har det skjedd en sentralisering av statlige arbeidsplasser innen arbeids-, trygd- og skatteetat og lignende fra omlandskommuner til regionsenteret. Disse kan alternativt fordeles i regionen. Også interkommunale samarbeid kan medføre sentralisering, men kan også fordeles blant kommunene. Lokalisering av sykehus, høgskoler mv. kan også brukes i regionbygging.
- Lokal ressursmobilisering, næringssamarbeid og klyngeutvikling på tvers av kommunegrensene.
- Regionforstørring internt gjennom samarbeid om infrastruktur, både fysisk infrastruktur (veg/bane) og bruken av den (rutetilbud). Viktig ikke bare mot Oslo og andre landsdelssentra, men også for å forsterke samhandling internt i og mellom småbyregionene.

2.3 Forslag til videre analyser på nasjonalt nivå

Analysene foran ble som nevnt gjort i forkant av utlysningen av byprogrammet hvor det var hovedfokus på småbyregioner og hvor man ikke visste hvilke konkrete regioner som ville gruppere seg og søke. Nå har vi oversikt over de 33 konkrete regionene og analyser av vekstvariasjoner mellom senter- og omlandskommunene bør enkelt kunne gjøres som en slags benchmarking eller indikasjon på samspillet by og omland i de aktuelle deltakerregioner

Vi har tidligere vist tall som kan indikere at a) Jo større senter – jo mer spres arbeidsplassveksten i regionen og b) at folk sentraliserer seg mer enn arbeidsplassene – både mellom regiontyper og fra omland til senter innenfor kategoriene. Dette er forhold som bør forfølges gjennom mer inngående analyser.

For å si noe mer om regionale ulikheter i regionsenterets rolle bør tallmaterialet suppleres med variabler for strukturuelle ulikheter som regionenes totalareal, befolkningstetthet, interne avstander, avstander til andre regionsentra og avstand til landsdelssenter.

BA-regioner bør muligens brukes i stedet for økonomiske regioner for bedre å harmonere mot KMDs øvrige data og analyser (i tillegg til de 33 konkrete byregionene som er med i byregionprogrammet).

Det bør vurderes analyser uten fastlagte regioner, hvor man heller ser etter a) Hvor langt strekker interaksjon og ringvirkningene seg fra de ulike små og mellomstore byene og b) hvordan variere det med størrelsen på senteret.

3 HVORDAN HAR VI LAGT OPP ANALYSENE FOR LILLEHAMMER?

I det foregående har vi har sett på sammenhengen mellom vekst i arbeidsplasser og innbyggere i hhv. senterkommune og omlandskommuner. Korrigert for en del omtalte strukturelle forskjeller, og eventuell bruk av en annen regioninndeling, kan slik benchmarking gi input til leting etter "de gode casene", dvs. regioner hvor det er gjort tiltak som andre kan lære av og eventuelt ta opp i ulike byregionprosjekter.

I det følgende presenteres et konkret opplegg for helhetlig samfunnsanalyse basert på de erfaringer Østlandsforskning har fra analyser av Elverums, Hamars og Gjøviks rolle som regionensenter (Ørbeck & Hagen, 2009, Ørbeck et.al. 2010, Alnes et.al., 2012) og det analyseopplegg vi har utarbeidet i samarbeid med Lillehammerregionen i forbindelse med fase 1 av byregionprogrammet. Det er lagt stor vekt på at kunnskapsgrunnlaget skal utvikles i dialog mellom kunnskapsmiljøene og kommunene og være nytteorientert. Forskningsmiljøene er derfor partnere i prosjektet og kommunene er "medforskere". Det vil også legges vekt på bred formidling etter hvert som resultene fra samfunnsanalysen foreligger.

3.1 Litt bakgrunn om byen og regionen

Lillehammer kommune er med sine 26.850 innbyggere (1.1.2013) landets 33. største kommune målt etter folketall. Tettstedet Lillehammer er med sine 20.857 innbyggere (1.1.2012) landets 20.største. Lillehammer er en by som har hatt svært god jobbskaping og befolkningsutvikling tatt i betraktning sin beliggenhet langt fra både kyst og Osloområdet. I hvilken grad har så denne positive utviklingen påvirket omlandet og hva mener vi egentlig med Lillehammers omland? Og ikke minst; hvordan kan vi forsterke Lillehammers evne til å spre

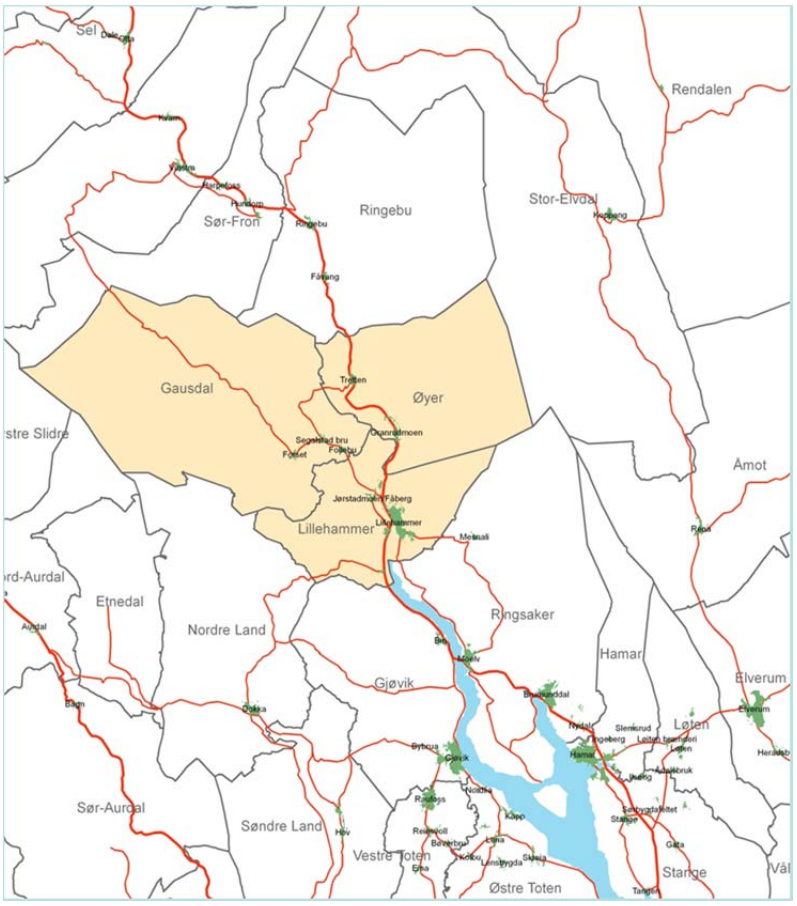

veksten i sitt omland? Dette er sentrale spørsmål i det arbeid Lillehammer nå ønsker å gjennomføre i samarbeid med øvrige kommuner i Gudbrandsdalen.

Øyer og Gausdal danner en funksjonell region sammen med Lillehammer både gjennom pendling, varehandel, tjenestebruk og interkommunalt samarbeid. De tre kommunene samarbeider også om utviklingsoppgaver innenfor regionrådet for Lillehammerregionen og har i tillegg samarbeid om IKT, avfallshåndtering, brann, økonomi, innkjøp og landbruk – både gjennom egne selskaper og organisert ut fra vertskommuneprinsippet. I helse- og omsorgssamarbeidet er også Ringebu en av partene i den felles samhandlings- og utviklingsenhet.

Lillehammer har en type regionsenterfunksjon for langt mer enn «egen» region. For det første har Lillehammer en slik rolle for deler av innbyggerne i Ringsaker, Gjøvik og Nordre Land.

Nord for Lillehammer må man helt til Molde eller Trondheim for å finne nærmeste by (tettsted med mer enn 5.000 innbyggere). Det betyr at hele Gudbrandsdalen opp til Dombås har Lillehammer som nærmeste større senter. Også identitetsmessig utgjør Gudbrandsdalen en felles region med Lillehammer som regionsenter og «porten» til Gudbrandsdalen og med felles regionavis (GD). Det er også etablert et formalisert samarbeid mellom regionrådene i Lillehammerregionen og Midt-Gudbrandsdalen gjennom et fast, årlig møtepunkt og det samarbeides om konkrete saker av felles interesse med både Midt- og Nord-Gudbrandsdalsregionene, eksempelvis ift. samferdselsspørsmål. Innen reiselivet er det etablert et omfattende samarbeid om utviklingsoppgaver, markedsføring og salg, gjennom næringsklyngeprosjektet Snowball og destinasjonsselskapet Visit Lillehammer. Snowball og Visit Lillehammer er nært knyttet sammen og dekker de seks kommunene Lillehammer, Gausdal, Øyer, Ringsaker, Ringebu, Sør-Fron og Nord-Fron.

3.2 Opplegg for helhetlig samfunnsanalyse

Lillehammer er altså byen for Gudbrandsdalen og har igangsatt et fase 1prosjekt i samarbeid med kommunene i Gudbrandsdalen og regionale kunnskapsmiljø. Det overordnede og langsiktige målet for arbeidet er å skape en moderne og utviklingsorientert region som er beredt til å møte framtidas muligheter og utfordringer.

I fase 1 inngår en samfunnsanalyse som skal gjennomføres i nært samarbeid mellom forskningsmiljøene ved Høgskolen i Lillehammer og Østlandsforskning og de involverte kommuner. Denne analysen har til hensikt å få på plass en solid og anvendbar kunnskapsbase om Lillehammer by sin betydning for sitt omland, og omlandets betydning for byen, og med utgangspunkt i denne kunnskapsbasen identifisere saksområder, strategier og tiltak som kan videreføres i en senere fase 2. Prosjektets fase 1 kan overordnet deles inn slik:

1. Analyse av struktur og utvikling i befolkning, næringsliv og arbeidsmarked
2. Analyse av bo- og arbeidsmarked og Lillehammers interaksjon med omlandet
3. Analyse av institusjonell samhandling
4. Etablering av samarbeid, valg av saksområder, strategier og tiltak

I det følgende presenteres hvilke data som skal innhentes, presenteres og analyseres innenfor samfunnsanalysen.

3.3 Befolkning og næring

Det finnes en rekke analyser av utviklingen i norske regioner, herunder byregioner, og flere ulike metoder for å analysere forutsetningene for regional utvikling. Se for eksempel Vareide, Kobro og Storm (2013) og Blomgren, Gjelsvik & Holmen (2011) som kan gi input til slike analyser av regioners utvikling samlet sett.

Ved Østlandsforskning bruker vi som oftest befolknings- og arbeidsplassutviklingen som indikatorer for regional utvikling. Befolkningsutviklingen er høyst relevant siden regionalpolitikken har vært knyttet til bosettingsmønsteret og fordi det er innbyggere som først og fremst genererer kommunale inntekter og aktivitet. Vi bruker videre sysselsatte etter arbeidssted, eller antall arbeidsplasser, for å belyse næringsstruktur og næringsutvikling på regionalt nivå fordi:

- Sysselsettingsutviklingen har en egenverdi som indikator siden mange av virkemidlene i regionalpolitikken har vært rettet mot sysselsetting og fordi man tradisjonelt har vurdert arbeidsplasser som avgjørende for bosetting.
- Arbeidsplasser er en OK indikator på verdiskaping og næringsutvikling på regionalt nivå. Selv om ulike næringer har ulik arbeidskraftsintensitet, og selv om denne ofte endres over tid, kan bruk av denne indikatoren forsvares med at det er klare koblinger mellom struktur og utvikling i bruttoprodukt (verdiskaping) og i sysselsetting. Om lag 2/3 av bruttoproduktet innenfor fastlandsnæringene fordeles da også til lønnskostnader. Det kan faktisk hevdes at sysselsettingsanalysene er vel så relevante i en regional kontekst som verdiskapingsanalyser siden sysselsettingen og lønningene ofte er "mer lokale" enn andre verdiskapingskomponenter som kapitalutgifter og -avkastning.
- Sysselsettingsstatstikken er en god statistikkilde med relativt rask produksjon, finnes for lengre tidsperioder og finnes på kommunenivå og næringsfordelt.

I samfunnsanalysen for Lillehammer inngår derfor datainnhenting og analyser av struktur og utvikling i befolkning og arbeidsplasser:

- Befolkningsutvikling, fødselsoverskudd og flytteoverskudd i kommunene 1970-2014
- Befolknings- og arealutvikling på Lillehammer tettsted og tettstedene i omlandet 2000-2013

- Flyttinger og innvandring 2008-2013 til Lillehammer og omlandskommunene, fordelt på fraflyttingskommune og -land.
- Befolkningsstruktur 1.1.2014 – alder og kjønn
- Befolkningsprognoser 2040
- Næringsstruktur og -utvikling. Totalsysselsetting 1986-2013 samt næringsstruktur i 2013.

Data er i hovedsak tilgjengelig via Statistisk Sentralbyrås statistikkbank, med unntak av flyttetall og innvandringstall etter fraflyttingskommune og – land som må bestilles

3.4 Bo- og arbeidsmarked og interaksjon

Samfunnsanalysene i byprogrammet bør ikke bare studere hvordan regionen eller kommunene i regionen utvikler seg, eller generelle forutsetninger for verdiskaping og vekst. Hovedfokus bør være på analyser av samspillet innenfor regionen og hvilke dynamiske muligheter som ligger i økt samhandling. Lillehammerprosjektet har derfor hovedfokus på samspillet mellom byen og omlandet.

Det kjennetegner byer at de inneholder aktiviteter og funksjoner som gir dem bånd til sine omland. Et slikt bånd er at byene normalt har større tetthet av arbeidsplasser enn omlandet og danner sentra i integregerte bo- og arbeidsmarkedsregioner. Slike funksjonelle bo- og arbeidsmarkedene er under stadig endring – blir færre og større – og varierer i omfang etter yrker, kjønn og utdanningsnivå. I Sverige ble for eksempel antallet lokale arbeidsmarkeder som man kan definere ved hjelp av pendlingsstatistikk redusert fra 187 i 1970 til 75 i 2008.

Hvordan kan regionforstørring i seg selv være ønskelig? Engebretsen & Gjeråker (2012) viser at befolkningsveksten øker med tilgangen på arbeidsplasser innenfor 45 minutters reiseavstand. Det synes også å råde en faglig enighet om at regionforstørring og -sammenkopling stimulerer økonomisk aktivitet og øker attraktiviteten for personer og bedrifter gjennom bl.a.:

- Det gir økte valgmulighet mht. bolig og jobb (for begge i et parforhold).
- Det gir bedre balanse i arbeidsmarkedet og mindre sårbarhet ved omstillinger.
- Det gir større markeder for konsumentene og produsentene og muliggjør økt handel, konkurranse, stordrift og spesialisering.
- Det stimulerer clusterdannelser.

Og det gir flere og flere kommuner mulighet for tilflytting og befolkningsvekst, også uten at de har jobber å tilby i utgangspunktet.

I analyser og vurderinger av tiltak er det dermed et spørsmål i hvilken grad Lillehammer utgjør et senter i en funksjonell bo- og arbeidsmarkedsregionen, hvor langt denne regionen strekker seg og hvorledes den kan utvides (regionforstørres).

I samfunnsanalysen vil det derfor inngå:

- Analyser av likheter, ulikheter og komplementariteter i næringssstrukten (4.kvartal 2013). Hva finnes i Lillehammer og hva i omlandskommunene?
- Studier av pendlingsmønstrene og endringer i disse 2000-2013
- Nettopendlingen eller arbeidsplassdekningen i kommunene fordelt på næring (4.kvartal 2013)
- Flyttinger mellom kommunene, både basert på flyttestrømmer 2008-2013 og livsløpsdata (hvor bor de som vokste opp i kommunne som 40-åringer og hvor kommer dagens 40-åringer i kommunene egentlig fra).

For å analysere hvor langt det funksjonelle bo- og arbeidsmarkedet med utgangspunkt i Lillehammer strekker seg vil kommunedata suppleres med:

- Befolkningsutvikling på delområder (aggregering av grunnkretser) innenfor omlandskommunene 2000-2013
- Innpendlingen til Lillehammer fordelt på delområder (aggregering av grunnkretser) innenfor omlandskommunene

Data her vil dels være tilgjengelig via Statistisk Sentralbyrås statistikkbank og må dels bestilles (flyttedata og pendlingsstrømmer på grunnkrets).

I analysen av Lillehammers interaksjon med sitt omland vil vi tillegg legge inn noen nye kartleggingselementer:

- Lillehammer som kommunikasjonsknutepunkt: Reiseavstander og reisetid med bil samt reisetid og frekvens på kollektivtilbud – både ift. omlandskommunene, Mjøsbyene og Oslo/Gardermoen
- Lillehammer som handelssenter - Varehandelen regnet per innbygger, Lillehammer kontra nabokommuner, Mjøsbyene, pluss evt. andre byer av samme størrelse som Lillehammer. Studie av strukturen i varehandelen i Lillehammer kommune på grunnlag av bransjefordelte sysselsettingstall for 2013.
- Lillehammer som utdanningssenter - Studietilbud og studenttall ved videregående skole og høgskole. Basert på info fra HIL og fylkeskommunen. Lillehammers attraksjon (og opptaksområde) som studiested i den grad det kan vurderes på grunnlag av data fra "Samordna opptak".
- Lillehammer som kultursenter - Her analysert med bakgrunn i over-/underrepresentasjon av arbeidsplasser innen kultur- og opplevelsesnæringer sammenliknet med landet og nabokommuner og -regioner.
- Lillehammer som administrasjonssenter – Her vil vi redegjøre for sentrale administrative funksjoner og arbeidsplasser som Lillehammer har «på vegne av» Lillehammerregionen, Gudbrandsdalen for øvrig, Oppland og/eller nasjonalt. Dette gjelder først og fremst interkommunale, fylkeskommunale og statlige institusjoner, men vi vil om mulig også se på se på private sektorer som bank og forsikring, forretningsmessig tjenesteyting mv.

- Lillehammer som senter for en reiselivsregion og for et av hovedstadsregionens viktigste rekreasjonsområder. Her vil vi se på reiselivs- og opplevelsesnæringenes betydning og utvikling i Lillehammer og omlandskommunene, herunder omfang og bruk av fritidsboliger og drøfte Lillehammers rolle som senter.

3.5 Institusjonell samhandling

Kunnskapgrunnlaget for Lillehammerregionens Byregionprosjekt omfatter også kvalitative analyser av institusjonell samhandling, samarbeid og innovasjon.

Som nevnt samarbeider Lillehammer, Øyer og Gausdal om utviklingsoppgaver i regionrådet for Lillehammerregionen og Lillehammerregionen har også samarbeid med øvrige Gudbrandadalsregioner. Lillehammer inngår i omfattende interkommunalt samarbeid med sine omlandskommuner, i første rekke Øyer og Gausdal. Dette samarbeidet skal beskrives og analyseres.

Denne delen av prosjektet vil ha en eksplorativ form, utvikles i dialog med prosjektkommunen(e), og som resten av prosjektet ha som formål å produsere et kunnskapsgrunnlag som gir grunnlag for handling.

Hvordan ser samarbeidskartet ut?
Kartleggingen tar utgangspunkt i eksisterende dokumentasjon av formelle og uformelle samarbeidsrelasjoner på flere nivå mellom kommuner, næringsliv og øvrige samfunnsutviklingsaktører. Data i denne kartleggingen vil hentes inn fra kommunale dokumenter, nettsider og gjennom info fra prosjektgruppen.

Hvordan fungerer samarbeidet – hva er suksesser og flaskehalser?
Det vil hentes inn utfyllende data gjennom deltakelse og observasjon i eksisterende nettverk og arenaer. Utdypende data innehentes gjennom intervju (indivdiduelt og i grupper der det er relevant) med ordførere, rådmenn, enkelte ledere på sektornivå, regionkoordinatorer, fylkeskommunale og statlige aktører, NHO, LO, KS, næringsforum og reiselivnettverk, innovasjonsaktører.

Samhandling om og som innovasjon
Den kvalitative analysen har et særlig fokus på innovasjon som tema. Det er ønskelig å bruke prosjektet til å utvikle metodikk mht å beskrive og analysere innovasjon i kommunal sektor, interkommunale innovasjonssystem og innovasjonsspredning. Det legges til grunn en slik kontekstuell tilnærming til innovasjon:

1) Samarbeid kan sies å fremme innovasjon (tenke nytt sammen - samarbeidsdrevet innovasjon)
2) Innovasjon avhenger av samarbeid (større virksomheter har bedre forutsetninger for å drive innovasjonsaktivitet)

3) Samarbeid *er* innovasjon – partnerskap, governance/ samstyring - innovative styringsmodeller

3.6 Lillehammers ulike roller

Som nevnt har Lillehammer regionsenterfunksjoner for «egen» region (Øyer og Gausdal), for deler av innbyggerne i nordre Ringsaker og Gjøvik og østre del av Nordre Land og for mye av Gudbrandsdalen.

I tillegg er Lillehammer selv en del av større funksjonelle regioner.

- Triangelet Elverum-Raufoss-Lillehammer omtales ofte som Mjøsbyregionen. Denne regionen har 200.000 innbyggere og 100.000 arbeidsplasser, herav 11.000 industriarbeidsplasser, sterke fagmiljø, klynger og viktige institusjoner – hvorav det aller meste innenfor en drøy halvtimes biltur fra Rudshøgda i Ringsaker (som ligger ca. halvtimen fra Lillehammer).
- Med pågående og planlagte veg- og jernbaneutbygging vil Lillehammer nærme seg 90-minutters-omlandet rundt Oslo (1:23 med dobbeltspors jernbane). Sammen med forventet sterk vekst og presstendenser i Oslo-området gis Lillehammer her muligheter for økt pendlingsbasert tilflytting og bosettingsbasert næringsutvikling.

Lillehammers rolle vil dermed måtte analyser på flere nivå:

- Lillehammer rolle i Lillehammerregionen (Øyer, Gausdal, Lillehammer)
- Lillehammers rolle i Gudbrandsdalen
- Lillehammers rolle i Mjøsregionen
- Lillehammers rolle i forhold til Oslo/ Akershus

I dette ligger bl.a. også analyser/drøftinger av i hvilken grad vekstimpulsene som kan ligge i økt oppkopling mot Oslo og tettere integrasjon rundt Mjøsa vil kunne spres nordover i Gudbrandsdalen. Dette vil bl.a. avhenge av:

- I hvilken grad Lillehammer og Mjøsregionen vil skape nye arbeidsplasser som gir muligheter for pendlingsbasert tilflytting oppover i Gudbrandsdalen.
- I hvilken grad befolknings- og næringsutviklingen i Lillehammer og Mjøsregionen vil gi nye markedsmuligheter for næringslivet i Gudbrandsdalen, og i hvilken grad disse utnyttes.
- I hvilken grad befolkningsvekst i Lillehammer og Mjøsregionen utvider og forsterker rekreasjonsbeltet. Vi har hittil sett at befolkningsnedgangen er stanset mange steder innenfor 3 timers omlandet rundt Oslo – her er hyttebyggingen størst og ringvirkningene for bygg og anleggssektoren, besøksnæringen og varehandelen viktigst. Med bedre infrastruktur vil denne 3-timessona rundt Oslo kunne utvides nordover. Og lykkes Lillehammer og Mjøsregionen med sin befolkningsvekst vil det dannes nye 3-times rekreasjonssoner.

Tabell 3:Nøkkeltall for Lillehammer og omlandskommunene

Kommuner	Inn-byggere 1.1.13	Bef. utvikling 2003-13	Land-areal Km2	Inn-byggere per km2	Største tettsted (bef)	Arbeids-plasser 4. kvart 2012	Arbeids-plasser endr. 2002-12	Netto ut-pend-ling	Pendling til Lille-hammer	Pendling til øvrig Mjøsreg	Pendl. til Oslo-Akersh.	Dek-ning GD	Arbeids-giver-avgifts-sone	Distriktsp olitisk virke-område	Planregion = Øk.region
512 Lesja	2 145	-3 %	2 169	1,0	-	892	-4 %	250	13	9	36	66 %	Sone III	Sone IV	N-Gudbr.dal
511 Dovre	2 727	-5 %	1 349	2,0	1 185	1 359	4 %	11	16	13	67	58 %	Sone III	Sone IV	N-Gudbr.dal
513 Skjåk	2 279	-5 %	1 968	1,2	548	1 040	-8 %	156	17	16	40	54 %	Sone III	Sone IV	N-Gudbr.dal
514 Lom	2 364	-5 %	1 889	1,3	841	1 194	-8 %	87	23	11	38	58 %	Sone III	Sone IV	N-Gudbr.dal
515 Vågå	3 716	-2 %	1 252	3,0	1 483	1 558	4 %	299	19	22	65	64 %	Sone III	Sone IV	N-Gudbr.dal
517 Sel	5 952	-2 %	888	6,7	1 687	3 050	3 %	-200	43	39	142	65 %	Sone III	Sone IV	N-Gudbr.dal
516 Nord-Fron	5 827	-1 %	1 092	5,3	2 499	2 725	10 %	229	70	45	223	63 %	Sone II	Sone IV	M-Gudbr.dal
519 Sør-Fron	3 193	-4 %	712	4,5	601	1 102	-13 %	475	62	26	109	65 %	Sone II	Sone IV	M-Gudbr.dal
520 Ringebu	4 496	-3 %	1 221	3,7	1 314	2 119	-6 %	143	134	43	109	71 %	Sone II	Sone IV	M-Gudbr.dal
522 Gausdal	6 141	-1 %	1 146	5,4	1 063	2 301	7 %	865	993	112	111	70 %	Sone Ia	Sone III	Lilleh.reg.
521 Øyer	5 102	4 %	616	8,3	1 850	1 859	3 %	820	854	124	122	67 %	Sone I	Sone II	Lilleh.reg.
501 Lillehammer	26 850	8 %	451	59,5	20 857	16 098	12 %	-2344	-	1 208	808	63 %	Sone I	Sone I	Lilleh.reg.
412 Ringsaker	33 406	5 %	1 123	29,7	9 282	14 162	5 %	2389	1 135	4 146	850	10 %	Sone I	Sone I	Hamarreg.
502 Gjøvik	29 407	8 %	630	46,6	19 261	16 216	8 %	-1725	642	2 372	736	3 %	Sone I	Sone I	Gjøvikreg.
538 Nordre Land	6 758	-2 %	921	7,3	2 891	2 984	11 %	314	89	371	122	1 %	Sone I	Sone I	Gjøvikreg.

3.7 Kunnskapsstatus/ litteraturstudier

I bunn av datainnsamling og analyse vil det ligge til grunn en gjennomgang av forskningslitteraturen knyttet til småbyers rolle, til regionforstørring, sammenhenger mellom samferdselsinvesteringer, regional utvikling og interkommunalt samarbeid og kommunestruktur. Se også referanselista bak i dette notat.

REFERANSER

Alnes, P.K., Gløtvold-Solbu, K., Hagen, S.E. & Ørbeck, M. (2012). *Gjøviks rolle som regionsenter*. (Østlandsforskning Rapport nr. 18, 2012). Lillehammer: Østlandsforskning.

Blomgren, A., Gjelsvik, M. & Holmen, A.K. (2012). *Verdiskapingsevnen i norske storbyregioner 2011.* (IRIS-rapport nr. 2011/159). Stavanger: International Institute of Stavanger.

Engebretsen, Ø & Gjerdåker, A. (2012): *Potensial for regionforstørring*. (TØI-rapport 1208/2012). Oslo: Transportøkonomisk institutt.

Engebretsen, Ø., Vågane, L, Brechnan, I. & Gjedråker, A. (2012): *Langpendling innenfor intercitytriangelet*. (TØI-rapport 1201/2012). Oslo: Transportøkonomisk institutt.

Gløtvold-Solbu, K. & Ørbeck, M. (2012). Regiondannelser og -forstørring, og konsekvenser av det. I E. Olsson, A. Hauge & B. Ericsson, *På gränsen. Interaktion, attraktivitet och globalisering i Inre Skandinavien* (s.45-61). Karlstad: Karlstad University Press

Gundersen, F. & Jukvam, D. (2013): *Inndelinger i senterstruktur, sentralitet og BA-regioner* (NIBR-rapport nr. 2013:1). Oslo: Norsk Institutt for by- og regionforskning..

Jukvam, D (2002). *Inndeling i bo- og arbeidsmarkedsregioner.* (NIBR-rapport 2002:20). Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

Leknes, E. m.fl. (2013): *Interkommunalt samarbeid – Konsekvenser, muligheter og utfordringer.* (IRIS-rapport 2013/8). Stavanger: International Institute of Stavanger

Lian m.fl. (2010): *Samferdsel og regional utvikling*. (TØI-rapport 1106/2010). Oslo: Transportøkonomisk institutt.

NHO (2013), *NæringsNM 2013 - Næringsutviklingen i fylker, regioner og kommuner.* Oslo: NHO (www.nho.no)

SSB (1999): *Standard for økonomiske regioner.* Oslo: Statistisk Sentralbyrå

Sørlie, K., Aure, M. & Langset, B. (2012): *Hvorfor flytte? Hvorfor bli boende? Bo- og flyttemotiver de første årene på 2000-tallet*. (NIBR-rapport 2012:22). Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

Teigen, H & Skålholt, A (2010): *Kommunesektorens innovasjonsarbeid – ein analyse av verkemiddel og verkemiddelaktørar*. ØF-rapport nr. 11/2010

Thorsen, I. (2010): *Pendling og kompetansearbeidsplasser*. (Notat til Kompetansearbeidsplassutvalget). Høgskolen Stord/Haugesund

Vareide, K., Kobro L.U. & Storm, H. N. (2013) *Programteori for attraktivitet (*TF-Notat nr. 13 – 2013). Bø: Telemarksforskning

Ørbeck, M. (2013, 12.september). *Hva er sammenhengen mellom veksten i byene og deres omland?* Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet

Ørbeck, M., Hauge, A., Alnes, P.K., Hagen, S.E. & Skålholt, A. (2010). *Hamars rolle som regionsenter*. (Østlandsforskning Rapport nr. 2, 2010). Lillehammer: Østlandsforskning

Ørbeck, M. & Hagen, S.E. (2009). *Elverums rolle som regionsenter*. Prosjektrapportering til Elverum kommune i form av en foilserie. Lillehammer: Østlandsforskning.

VEDLEGG

Vedleggstabell 1 a-b: Norske kommuner og tettsteder etter innbyggertall

	KOMMUNER	Innbyggere 01.01.2013	Endring siste 10 år Antall	Prosent
1	301 Oslo	623 966	106 565	20,6 %
2	1201 Bergen	267 950	32 527	13,8 %
3	1601 Trondheim	179 692	26 993	17,7 %
4	1103 Stavanger	129 191	18 184	16,4 %
5	219 Bærum	116 677	14 148	13,8 %
6	1001 Kristiansand	84 476	9 886	13,3 %
7	106 Fredrikstad	76 807	7 519	10,9 %
8	1902 Tromsø	70 358	9 176	15,0 %
9	1102 Sandnes	70 046	14 317	25,7 %
10	602 Drammen	65 473	9 029	16,0 %
11	220 Asker	57 418	7 128	14,2 %
12	105 Sarpsborg	53 696	4 652	9,5 %
13	806 Skien	53 015	2 743	5,5 %
14	231 Skedsmo	50 532	9 856	24,2 %
15	1804 Bodø	49 203	5 956	13,8 %
16	1504 Ålesund	45 033	5 338	13,4 %
17	706 Sandefjord	44 629	3 933	9,7 %
18	906 Arendal	43 336	3 834	9,7 %
19	709 Larvik	43 132	2 255	5,5 %
20	704 Tønsberg	41 239	5 583	15,7 %
21	1149 Karmøy	41 118	3 919	10,5 %
22	1106 Haugesund	35 753	4 740	15,3 %
23	805 Porsgrunn	35 392	2 188	6,6 %
24	230 Lørenskog	34 320	4 100	13,6 %
25	412 Ringsaker	33 406	1 576	5,0 %
26	235 Ullensaker	31 743	8 812	38,4 %
27	104 Moss	30 988	3 454	12,5 %
28	101 Halden	29 880	2 442	8,9 %
29	502 Gjøvik	29 407	2 058	7,5 %
30	605 Ringerike	29 400	1 345	4,8 %
31	403 Hamar	29 353	2 233	8,2 %
32	213 Ski	29 307	3 152	12,1 %
33	501 Lillehammer	26 850	1 904	7,6 %
34	1247 Askøy	26 831	5 813	27,7 %
35	701 Borre	26 595	2 038	8,3 %
1	0801 Oslo	925 242	141 413	18,0 %
2	5001 Bergen	238 098	28 723	13,7 %
3	4522 Stavanger/Sandnes	201 353	34 650	20,8 %
4	6501 Trondheim	167 598	24 707	17,3 %
5	0022 Fredrikstad/Sarpsborg	105 545	10 468	11,0 %
6	2003 Drammen	101 995	13 514	15,3 %
7	3005 Porsgrunn/Skien	88 860	4 811	5,7 %
8	4002 Kristiansand	70 204	7 658	12,2 %
9	8011 Tromsø	57 015	6 261	12,3 %
10	2521 Tønsberg	49 093	5 102	11,6 %
11	6025 Ålesund	48 460	5 158	11,9 %
12	4532 Haugesund	44 524	4 795	12,1 %
13	0031 Moss	43 553	9 593	28,2 %
14	2531 Sandefjord	42 212	3 846	10,0 %
15	7501 Bodø	38 326	5 626	17,2 %
16	3511 Arendal	33 778	2 862	9,3 %
17	1001 Hamar	30 921	2 876	10,3 %
18	2541 Larvik	24 422	1 772	7,8 %
19	0001 Halden	23 897	2 229	10,3 %
20	1501 Lillehammer	20 857	1 945	10,3 %
21	6001 Molde	20 132	1 694	9,2 %
22	8003 Harstad	19 983	686	3,6 %
23	2015 Kongsberg	19 861	2 673	15,6 %
24	1511 Gjøvik	19 261	2 167	12,7 %
25	5201 Askøy	19 138	3 276	20,7 %
26	2511 Horten	18 713	1 513	8,8 %
27	7631 Mo i Rana	18 317	467	2,6 %
28	6011 Kristiansund	17 456	667	4,0 %
29	0659 Jessheim	17 319	6 379	58,3 %
30	2033 Hønefoss	14 860	1 118	8,1 %
31	8542 Alta	14 439	2 642	22,4 %
32	7512 Narvik	14 035	-58	-0,4 %
33	1121 Elverum	13 913	1 665	13,6 %
34	0512 Ski	13 891	1 803	14,9 %
35	0111 Askim	13 407	1 290	10,6 %

TETTSTEDER	Innbyggere 01.01.2012	Endring siste 10 år Antall	Prosent

Vedleggstabell 2a-b: Regioner etter avvik i befolkningsvekst mellom senter og omland

		Region	Senter	Omland	Diff.
1	2093 Alta	8,1 %	13,2 %	-8,1 %	-21 %
2	1793 Stjørdalshalsen	15,8 %	18,2 %	-1,8 %	-20 %
3	2092 Hammerfest	-1,2 %	11,0 %	-8,1 %	-19 %
4	1891 Bodø	5,7 %	13,8 %	-4,8 %	-19 %
5	1494 Førde	5,2 %	15,2 %	-1,5 %	-17 %
6	1594 Ulsteinvik	6,0 %	17,9 %	1,9 %	-16 %
7	0692 Kongsberg	9,5 %	13,0 %	-2,4 %	-15 %
8	0493 Elverum	2,2 %	9,1 %	-4,3 %	-13 %
9	1695 Orkanger	4,1 %	10,9 %	-2,3 %	-13 %
10	0191 Halden	8,3 %	8,9 %	-2,3 %	-11 %
11	2091 Vadsø	-5,9 %	0,7 %	-9,8 %	-11 %
12	1295 Voss	0,3 %	1,7 %	-8,7 %	-10 %
13	0792 Holmestrand	7,1 %	9,1 %	0,7 %	-8 %
14	1592 Kristiansund	5,2 %	7,9 %	-0,1 %	-8 %
15	1892 Narvik	-2,6 %	0,2 %	-7,7 %	-8 %
16	0592 Gjøvik	3,0 %	7,5 %	-0,1 %	-8 %
17	1991 Harstad	0,7 %	2,5 %	-5,0 %	-7 %
18	1296 Sunnhordland	6,6 %	11,3 %	4,5 %	-7 %
19	1792 Namsos	2,6 %	4,9 %	-1,6 %	-6 %
20	1193 Haugesund	10,9 %	15,3 %	8,8 %	-6 %
21	0793 Sandefjord/Larvik	7,4 %	7,6 %	1,2 %	-6 %
22	0591 Lillehammer	5,7 %	7,6 %	1,5 %	-6 %
23	1593 Ålesund	10,2 %	13,4 %	7,3 %	-6 %

		Region	Senter	Omland	Diff.
1	0693 Hønefoss	7,7 %	4,8 %	18,8 %	14 %
2	1294 Odda	-5,0 %	-7,0 %	-2,2 %	5 %
3	1094 Flekkefjord	3,4 %	2,1 %	5,0 %	3 %
4	0992 Arendal	10,9 %	9,7 %	12,3 %	3 %
5	0993 Lillesand	12,3 %	11,7 %	13,7 %	2 %
6	1194 Jæren	25,5 %	25,4 %	25,6 %	0 %
7	1595 Ørsta/Volda	3,6 %	3,6 %		-4 %
8	1896 Mo i Rana	1,7 %	1,7 %	1,7 %	0 %
9	1794 Levanger/Verdalsøra	7,0 %	7,1 %	6,2 %	-1 %
10	0194 Askim/Mysen	10,6 %	11,2 %	10,0 %	-1 %
11	0192 Moss	11,9 %	12,5 %	11,3 %	-1 %
12	1894 Sandnessjøen	-2,3 %	-1,1 %	-3,4 %	-2 %
13	0893 Kragerø	0,7 %	1,3 %	-1,1 %	-2 %
14	0492 Hamar	6,2 %	8,2 %	5,3 %	-3 %
15	0491 Kongsvinger	-0,4 %	1,7 %	-1,6 %	-3 %
16	0791 Tønsberg/Horten	11,2 %	12,7 %	9,4 %	-3 %
17	0892 Notodden/Bø	2,8 %	3,8 %	0,0 %	-4 %
18	1895 Mosjøen	-2,3 %	-1,5 %	-5,8 %	-4 %
19	1591 Molde	5,3 %	8,3 %	3,3 %	-5 %
20	1092 Mandal	9,5 %	11,5 %	6,4 %	-5 %
21	1191 Egersund	7,4 %	9,6 %	4,1 %	-5 %
22	1791 Steinkjer	2,2 %	4,8 %	-0,9 %	-6 %
23	1491 Florø	1,1 %	2,7 %	-3,2 %	-6 %

Vedleggstabell 2c-d: Regioner etter avvik i arbeidsplassvekst mellom senter og omland

		Region	Senter	Omland	Diff.
1	1793 Stjørdalshalsen	28 %	33 %	-9 %	-42 %
2	1594 Ulsteinvik	20 %	44 %	9 %	-35 %
3	1295 Voss	7 %	12 %	-20 %	-32 %
4	0993 Lillesand	27 %	37 %	7 %	-30 %
5	2092 Hammerfest	7 %	22 %	-3 %	-25 %
6	2093 Alta	21 %	26 %	5 %	-20 %
7	0692 Kongsberg	23 %	26 %	7 %	-19 %
8	1592 Kristiansund	16 %	22 %	4 %	-18 %
9	1494 Førde	10 %	17 %	0 %	-18 %
10	1991 Harstad	4 %	8 %	-10 %	-17 %
11	1593 Ålesund	13 %	20 %	3 %	-17 %
12	0493 Elverum	7 %	14 %	-1 %	-15 %
13	1794 Levanger/Verdalsøra	14 %	15 %	1 %	-15 %
14	1491 Florø	3 %	6 %	-7 %	-13 %
15	1092 Mandal	13 %	18 %	6 %	-12 %
16	1591 Molde	9 %	14 %	4 %	-10 %
17	1892 Narvik	5 %	8 %	-2 %	-10 %
18	2091 Vadsø	-3 %	3 %	-7 %	-10 %
19	1894 Sandnessjøen	9 %	14 %	4 %	-10 %
20	0191 Halden	3 %	3 %	-6 %	-9 %
21	1896 Mo i Rana	10 %	12 %	3 %	-8 %
22	0591 Lillehammer	11 %	12 %	6 %	-7 %
23	0492 Hamar	11 %	14 %	8 %	-6 %

		Region	Senter	Omland	Diff.
1	0192 Moss	10 %	-1 %	28 %	29 %
2	0693 Hønefoss	8 %	5 %	24 %	19 %
3	0791 Tønsberg/Horten	11 %	6 %	24 %	18 %
4	0194 Askim/Mysen	11 %	4 %	22 %	18 %
5	1194 Jæren	29 %	22 %	33 %	11 %
6	0793 Sandefjord/Larvik	10 %	10 %	19 %	9 %
7	0792 Holmestrand	-3 %	-5 %	3 %	8 %
8	0892 Notodden/Bø	4 %	3 %	7 %	3 %
9	1296 Sunnhordland	9 %	9 %	9 %	0 %
10	1595 Ørsta/Volda	15 %	15 %		0 %
11	0893 Kragerø	3 %	3 %	2 %	-1 %
12	0491 Kongsvinger	0 %	1 %	-1 %	-2 %
13	1895 Mosjøen	0 %	0 %	-2 %	-2 %
14	0992 Arendal	13 %	14 %	12 %	-2 %
15	1094 Flekkefjord	6 %	8 %	4 %	-4 %
16	1193 Haugesund	18 %	20 %	16 %	-4 %
17	1191 Egersund	9 %	11 %	7 %	-4 %
18	1792 Namsos	16 %	17 %	13 %	-5 %
19	1791 Steinkjer	9 %	11 %	6 %	-5 %
20	1294 Odda	-2 %	1 %	-5 %	-6 %
21	1695 Orkanger	12 %	14 %	8 %	-6 %
22	1891 Bodø	8 %	10 %	4 %	-6 %
23	0592 Gjøvik	5 %	9 %	3 %	-6 %

Mjøsbyperspektivet. Potensialet for utvikling og behovet for økt kunnskap om drivkrefter

Dette notatet er todelt. I første del presenteres noen definisjoner og geografiske inndelinger som er relevante, det er gjort en kategorisering av norske økonomiske regioner etter senterstørrelse og vi har sett på sammenhengen mellom vekst i arbeidsplasser og innbyggere siste 10 år i hhv. senterkommuner og omlandskommuner innenfor de økonomiske regionene. Deretter drøftes noen mulige årsaker til ulike utviklingsforløp i senter- og omlandskommuner med bakgrunn i erfaringer fra våre analyser av småbyregioner i Hedmark og Oppland. Dette gjelder både geografiske og strukturelle faktorer som vanskelig kan påvirkes og mer atferdsmessige forhold som eventuelt kan tas opp i ulike byregionprosjekter. I del to av notatet presenteres et konkret opplegg for helhetlig samfunnsanalyse av byregioner basert på de erfaringer Østlandsforskning har fra analyser av Elverums, Hamars og Gjøviks rolle som regionsenter og det analyseopplegg vi har utarbeidet i samarbeid med Lillehammerregionen i forbindelse med fase 1 av Byregionprogrammet

ØF-notat 05/2014

ISSN: 0808-4653

østlandsforskning
EASTERN NORWAY RESEARCH INSTITUTE
www.ostforsk.no